



Den här dagen...

Denna dag, den 5 april 1786, höll Gustaf III tal vid Svenska Akademiens instiftelse. Akademien var hans egen uppfinning och talet rymde intressanta tankar om krig och fred, om eftervärldens dom och om hur känslor styr människors liv.

”Snille och smak” blev Svenska Akademiens valspråk och talet har en pampig inledning: ”Att befrämja allt som kan lända till Rikets nytta, är städse mitt högsta syftemål; att bidra till Svenska namnets ära, är min största önskan.” Nyttan var det framåtblickande idealet, äran det traditionsbundna. Snille och smak skulle förena dem.



Svenska Akademiens motto inneslutet i en lagerkrans.
Så har det framställts på *Svenska Akademiens Handlingar* sedan 1786.

Gustaf III visste mycket väl att många tyckte att kultur var en överflödsprodukt som Sverige inte hade råd med. De såg litteratur, konst och vetenskap som ett onyttigt eller till och med skadligt tidsfördriv:

... jag vet att det finnes de som tro, att bokliga konster och vitterhet äro onödiga, att de äro af det slags öfverflöd, som försvagar styrkan af själen, som är endast tjenande till ett vekligt folks tidsfördrif; som bör bannlysas från en allvarsam, en tapper nation ...

Gustaf III hade en annan uppfattning. Alla människor behöver ett skönt, klart och rent språk för att tydligt kunna uttrycka sina tankar. Vetenskapen fordrar tillgång till ”korta, starka och sanna ord” och lagarnas språk måste både kunna skrivas och tolkas entydigt och rätt.

Svenska Akademien förväntades dessutom lösa en del av fredens problem. Fred var visserligen till lycka och glädje både för folket och för riket, underströk Gustaf III, men det fanns också ett behov av rörelse och förändring. Dessutom verkade det

alltid finnas människor som var aggressivt lagda, som ville ha krig och återerövra Sveriges förlorade stormaktsposition. Gustaf III tänkte sig att konflikter kunde kanaliseras genom livliga litterära och vetenskapliga diskussioner och att kampvilja och konkurrens kunde styras mot vittra pristävlingar.

Den täflan, den liflighet, som vettenskaper och vitterhet uppväcka, är det enda medel att i lugna tider bibehålla den värma i sinnen, som kan tjena fäderneslandet och dana i fredens sköte de medborgare, hvilkas själar en gång kunna bidra att frälsa Riket då stormar uppväckas.

Tanken var att människor skulle entusiasmeras för litteraturen och hindras från att falla i "lättjefull dvala". Då förbereddes de även för en framtid som kunde bli mer orolig.

Genom livlig tävlan skulle ära vinnas i fredstid. Det talas mycket om ära på 1700-talet och Gustaf III hävdar i sitt tal att det finns en ny ära att erövra, som är knuten till "vitterhet och bokliga konst". Den trotsar tidens gång och kan endast förtjänas när lugnet råder.

Gustaf III funderade ofta över eftervärldens dom och tänkte sig att sanningen skulle framstå klarare i en mer upplyst framtid. Han diskuterar det när han mot slutet av talet summerar värdet av Svenska Akademiens verksamhet.

För hvad [skall] en nyttig embetsman uppoffra all sin ro, tåla samtidens orättvisa klander, afundens motstånd, om ej för det hopp, att en upplyst efterverld rättvisar hans minne?

Han tänker nog också på sig själv och sina förhoppningar när han ställer frågan "för hvad belöning skall tapperheten strida, om ej för ett odödligt namn?"



Gustaf III i kröningsdräkt.
Oljemålning av Alexander Roslin, 1777.
Nationalmuseum, NMGrh 660.

Gustaf III ville vårda det vi nu kallar minneskultur. Historiska händelser, intryck, upplevelser, tankar och idéer måste nedtecknas och bevaras. De människor som levat måste kunna tala även till kommande släkten. Därtill behövs författare som behärskar språket. Genom att vårda språket kan historien, minnet och kärleken till fosterlandet hållas levande.

... hvad behagligare skyldighet för vittra snillen, hvad ädlare tidsfördrif för statsmän, än omsorgen att ständigt återkalla minnet af fäderneslandets välgörare? Men hvem kan på säkrare grunder känna värdet af deras förtjenster och dem tolka, än de som ifrån barndomen varit sysslosatte med språkets renhet ...

Historien har en moralisk dimension och stora män i det förflutna ska framställas som föredömen för sina efterträdare: "Ära stora mäns minne, det är bjuda deras afkomma att dem likna".

Gustaf III:s tal till instiftelsen av Svenska Akademien slutade med en förhoppning om att tanken på eftervärldens dom säkert skulle göra ledamöterna värda dess aktning.

Det första sammanträdet

Gustaf III deltog i Svenska Akademiens första sammanträde. Han hade själv valt de tretton första ledamöterna och godkänt fem till, så att de blev arton. Stol nr 19 behöll han för sig själv. Urvalskriterierna var tydliga: Akademiens ledamöter måste ha "kunskap, vitterhet, lärdom och smak", samt en brinnande kärlek till litteraturen.

Akademiens ledamöter skulle enligt Gustaf III:s instiftelsetal väljas bland dem som var vana att fordra "en aktsamhet i tal, ett noggrant val af ord, som utgör den fina känslan, hvilken gifver hvart ord sin rätta mening och föreskrifver den gräns, öfver hvilken de ej kunna föras".

En stor del av talet upptas av presentationer av de första ledamöterna. Så här kunde introduktionerna låta - i detta fall av upplysningsfilosofen Nils von Rosenstein, utnämnd till Svenska Akademiens ständige sekreterare:

Akademiens angelägenheters ständiga förvaltning kunde ej anförtros i säkrare händer, än i den mans vård, som skall dana fäderneslandets och mitt framtida hopp, hvars behaglighet i undervisningsättet, hvars lärdom, hvars vidsträckta vitterhet har gjort honom af främmande aktad, och banat honom vägen till den ypperliga förtroendes beställning han nu innehafver.

På sammanträdet kunde Gustaf vända sig direkt till den han talade om, men när talet trycktes försågs det med förklarande noter, typ: "KansliRådet Rosenstein, KronPrinsens Informator."



Nils von Rosenstein, Svenska Akademiens förste ständige sekreterare, klädd i nationella dräkten och med Nordstjärneorden på bröstet. Oljemålning av Lorens Pasch d.y., 1785. SPA 1918:230.

Historieskrivningen räknades vid Svenska Akademiens stiftande som en självklar del av den svenska litteraturen och Gustaf III framför också där sitt ideal:

Att skriva Historien med sanning, dertill fordras lärdom och frimodighet; att skriva den med behaglighet och nytta, dertill fordras förstånd, filosofi och vitterhet.

Det är synpunkter som behåller sin giltighet. Den mindre kända historikern Anders af Botin kvalificerade sig som ledamot i Akademien genom att ha skrivit *Utkast till Svenska Folkets Historia*, men också som författare till *Svenska språket i tal och skrift*, ett arbete som låg i centrum för Svenska Akademiens intresse.

Till de ursprungliga ledamöterna hörde naturligtvis också mer välkända författare. Poeten Johan Henric Kellgren, som dessutom var kungens handsekreterare, fick i Gustafs tal beröm för att ha skrivit dramat *Gustaf Wasa*. Enligt tidens historiesyn hade Gustav Vasa befriat landet från både världsligt och andligt tvång och enligt en not i det utgivna talet hade tragedin uppförts 23 gånger under vintern 1786.

Även greven och poeten Gustaf Fredrik Gyllenborg, mest känd som medlem av Tankebygggarorden, hörde till de först invalda, liksom skalden Johan Gabriel Oxenstierna, som senare gav ut Gustaf III:s tal och skrifter, däribland just instiftelsestalet i Svenska Akademien.

Några av ledamöterna utmärkte sig mer för snille och vältalighet. Axel von Fersen d.ä. och Anders Johan von Höpken var båda politiker och mecenater, men också

goda talare som lyckats övertyga sina ståndsbröder i riksdagen. Deras kompetens låg helt klart inom Svenska Akademiens domäner.

Bland de första ledamöterna fanns inga kvinnor, men tanken var inte främmande. Anna Maria Lenngren kunde ha suttit som första kvinna i Svenska Akademien tio år senare. Det menade i alla fall kunglige sekreteraren och poeten Carl Gustaf Leopold, ledamot av Svenska Akademien från juni 1786, som i ett brev till Akademiens sekreterare Nils von Rosenstein i februari 1795 frågade: "Uteslutas fruntimmer av våra författningar?" I annat fall menade han att fru Lenngren vore en tillgång, eller som han uttryckte sig, en "stor acquisition". Men så blev det inte.

En viss jämlikhet skulle ändå råda inom Svenska Akademien. Ofräse och adel borde mötas som likar och inga titlar utöver herr och fru accepterades inom Svenska Akademien.

Akademiens högtidsdag firades i Börshuset i Gamla Stan. Det bestämdes redan i instiftelseåret att den årligen skulle förläggas till Gustav II Adolfs födelsedag.



Svenska Akademiens lokaler ligger i Börshuset vid Stortorget i Gamla stan i Stockholm. Fasaden bär inskriften SVENSKA AKADEMIEN. Foto Holger Elgaard, 2011.

Uppdraget

Svenska Akademiens uppgift var att stödja litteraturen och utveckla det svenska språket. Gustaf III utformade till stor del själv stadgarna från år 1786. De rymde femtioåtta paragrafer och i paragraf tjugotvå preciseras att "Academiens yppersta och angelägnaste göromål är, at arbeta uppå Svenska Språkets renhet, styrka och höghet". Av samma paragraf framgår att Gustaf III utsträckte Svenska Akademiens ansvarsområde även till vetenskapen och teologin, vilket gör det begripligt att de första ledamöterna inkluderade både akademiker och präster.

XXII. §.

Academiens yppersta och angelågnaste göromål är, at arbeta uppå Svenska Språkets renhet, styrka och höghet, få uti Vettenska-per, som serdeles i anseende til Skaldekonsten och Våltaligheten uti alla thes tilhörande delar, jemväl uti then, som tjenar at tolka the Himmelska Sanningar.

XXIII. §.

Thy åligger åfven Academien at utarbete en Svensk Ordabok och Gramatica, jemte sådane Afhandlingar som bidraga kunna til stadga och befordran af god smak.

Utdrag ur Svenska Akademiens stadgar från år 1786.

I paragraf tjugotre stadgas att Akademien ska utge en ordbok och en grammatik, men ledamöterna ska också varje år författa en minnesteckning över någon betydande svensk och låta prägla en minnespenning. Till Svenska Akademiens plikter hörde dessutom att anordna årliga tävlingar i skaldekonst och våltalighet. Författarna fick ett angivet ämne att behandla.

För Gustaf III var pristävlingarna viktiga och från början instiftade han Svenska Akademiens stora och lilla pris. Priserna var en guldmedalj respektive en silvermedalj. Bidragen var alltid anonyma, men säkert fanns det personer som av stil, åsikter och allmänna omständigheter kunde gissa sig till författarskapen. Det första stora priset för våltalighet gick nämligen till en anonym text författad av Gustaf III själv. Att döma av hans samlade tal hade han troligen förtjänat det.



Svenska Akademiens guldmedalj.

Uppdraget innebar även ett antal utgivningsprojekt. *Svenska Akademiens Handlingar*, en skriftserie som startades redan 1786, rymmer inträdestal, minnesteckningar, texter från högtidssammankomster och prisbelönda skrifter. Den utges ofta i bokform och alltid på svenska för att på bästa sätt, enligt Gustaf III:s önskan, bidra till folkets upplysning.

Det stora projektet var dock *Svenska Akademiens ordbok*, ett arbete som fortfarande pågår men förväntas avslutas inom kort, just år 2023. Det sista ordet beräknas bli *öxla*, ett ord från 1500-talet som varken finns i SAOL eller i *Svensk ordbok*, men som sägs betyda föröka.

Svenska Akademiens ordbok, ursprungligen kallad *Ordbok öfver svenska språket*, omfattar nysvenskan, dvs. svenska språket från Gustav Vasas tid och framåt. Den rymmer upplysningar om ordens betydelse, etymologi och historia, inklusive avledningar och sammansättningar.



Svenska Akademiens ordbok uppställd på referensbiblioteket i Landsarkivet i Göteborg. Foto Alicia Fagerving

1700-talet är akademiernas århundrade. Det är då de skapas: Vetenskapsakademien, Vitterhetsakademien, Musikaliska Akademien, Konstakademien och Svenska Akademien. Sverige behöver en kulturpolitik och livaktiga institutioner som bär upp den. Gustaf III skapar och/eller stöder dem alla.

Elisabeth Mansén, styrelseledamot i Sällskapet Gustaf III

Referenser

Bedoire, Fredric, *Börshuset. Från rådhus till hemvist för Svenska Akademien*, Svenska akademien, Stockholm, 2021

Gustav III, *Dramatik och vältalighet*, red. Horace Engdahl, Atlantis, Stockholm, 2021

Mansén, Elisabeth, *Sveriges historia 1721–1830*, Norstedt, Stockholm, 2011

Svensén, Bo, *Snille och smak. Svenska Akademien förr och nu*, Svenska Akademien, Stockholm, 2015

Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1786, 1–5, Svenska Akademien, Stockholm, 1801

Tal vid Svenska Akademiens instiftelse, den 5 April 1786, i *Konung Gustaf III:s skrifter i politiska och vittra ämnen; tillika med dess brefvexling. Med konungens allernådigste tillstånd, 1*, red. Johan Gabriel Oxenstierna, Deleen, Stockholm, 1806